

DE KIEVIT in Noord-Drente

Sytze Bottema

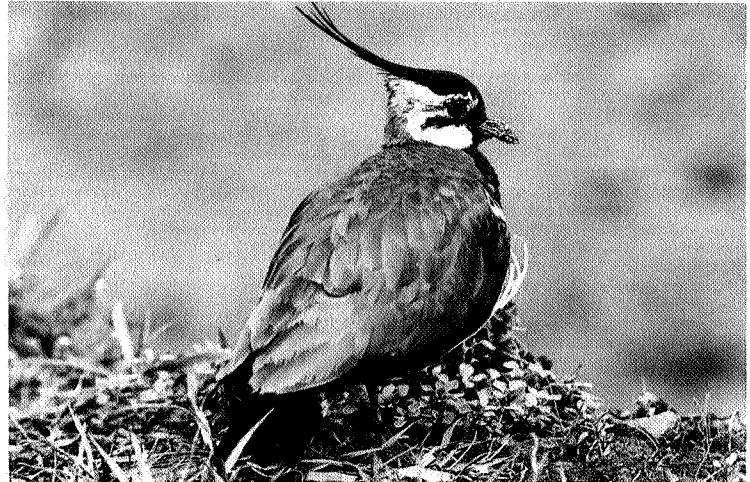

FOTO: FRED HESS

'Reeds tientallen jaren wordt in Nederland gesproken over de achteruitgang van de weidevogels . . . De teruggang van de laatste soort (de kievit, S.B.) is dan ook het meest opvallend

Zowel de Atlas van de Nederlandse Broedvogels (6) als de Atlas van de Nederlandse Vogels (5) geven daarover weinig uitsluitsel. De eerste informatiebron vermeldt, dat de populatie in de jaren zeventig op 120.000 paren werd geschat, acht jaar later was de raming in de S.O.V.O.N. Atlas 200.000-275.000 broedparen. Gold de kievit anno 1950 volgens de Atlas van 1979 als 'een typische vogel van vochtige, grijsgroene blauwgraslanden', in diezelfde tijd trof ik zijn nesten echter veelvuldig aan op de weinige percelen bouwland in het weidegebied van het Westerkwartier (provincie Groningen) of op de meer algemeen voorkomende akkers in de Friese Wâlden (Bakkeveen, Siegerswoude). Om een indruk te krijgen van de omvang van eventuele aantalschommelingen van de kievit (*Vanellus vanellus* L.) is voor ongeveer 50 km² in het benedenstroomse gebied van de Drentse A

en is in vele streken van het land zeer duidelijk vastgesteld', aldus H. Klomp (2). Of de destijds waargenomen achteruitgang werkelijkheid was en of de kievit daarna geleidelijk andere biotopen bezette en zo toenam, kan nu niet deugdelijk nagegaan worden.

nagegaan, welke delen de laatste twintig jaar successievelijk door kieviten als broedgebied benut werden. Ook zal enige aandacht worden besteed aan de schommelingen van de aantallen broedparen kieviten en de verschuivingen van territoria binnen de seizoenen.

Werkwijze

Het gebied werd niet steeds op dezelfde manier geïnventariseerd. Vanaf 1965 werden notities gemaakt, maar pas na 1969 kwam hier enig systeem in. Bepaalde delen van het gebied hadden bovendien meer de aandacht dan andere. De meest intensieve inventarisaties gebeurden in de periode 1980-1982 in de Glimmerpolder langs het Noord-Willemskanaal, gemeente Haren en op de Yder Zuides, gemeente Vries (1).

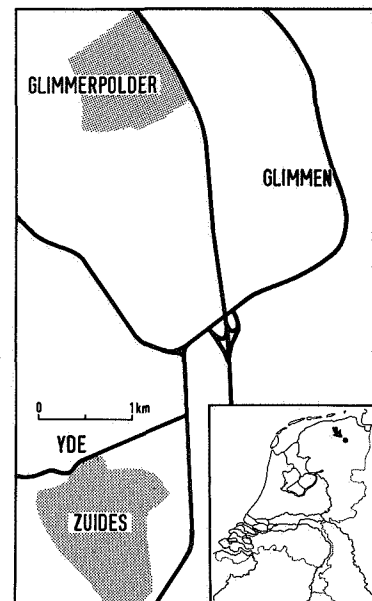

Fig 1. De ligging van het onderzoeksgebied (zie pijltje) met detail van de Glimmerpolder en de Zuides van Yde

Voor de ligging van deze gebieden zie fig 1. Daarbij werden de terreinen vijf maanden lang elke dag geïnventariseerd. Gedurende het broedseizoen, vanaf half maart tot half april, werd het hier te bespreken gebied intensief bekeken. De weilanden langs het Noord-Willemskanaal werden vrijwel dagelijks vanaf de fiets globaal geobserveerd tijdens woon-werkverkeer.

De observaties begonnen elk seizoen ongeveer een week voordat de eerste Kieviten zich territoriaal vestigden. Wat betreft de Kieviten zelf werden de geslachten zoveel mogelijk geïdentificeerd. Groepen doortrekkers werden steeds onderscheiden van de lokale territoriale Kieviten. In het begin van het seizoen was de observatieradius ongeveer vierhonderd meter. Het in de loop van het seizoen steeds hoger wordende gras maakte het echter steeds moeilijker om de geslachten vast te stellen, vooral bij de broedende vogels. De afstand, die met de kijker overbrugd kon worden, was voldoende om de vogels vanaf de landwegen en fietspaden te observeren. Het land ingaan maakte, dat de Kieviten van de dichtstbijzijnde territoria zich verplaatsten naar die van de volgende en dit bemoeilijkte de waarnemingen. Vooral bij observaties vanuit de auto trad geen waarneembare verstoring op, tenzij zich kuikens vlakbij de weg bevonden. Vroeg in het seizoen, bij schraal en koud weer, was het wel eens moeilijk om het geslacht van Kieviten vast te stellen, vooral wanneer inactieve vogels zich achter graspolen of molshopen verscholen of doodstil met de rug naar de waarnemer bleven zitten. Vogels, die zich na langdurig observeren uiteindelijk blootgaven, bleken meestal vrouwtjes te zijn.

Het vaststellen van het geslacht bij Kieviten kan in het voorjaar snel via het verenkleed gedaan worden. Toch bleven er altijd enkele twijfelgevallen over, zoals mannetjes met een keelvlak of extra donkere vrouwtjes. In zo'n geval gaf het gedrag van de Kievit uitsluitend. Afwijkend verenkleed, in de vorm van bijna witte Kieviten, werd een keer bij Roderwolde en een keer bij Glimmen waargenomen.

Onderzoeksterrein

Het hier besproken gebied omvat een deel van het Drentse A-dal en de Runsloot en de hogere Pleistocene dekzanden, behorende tot de marken van Yde en Donderen. Het deel van het gebied dat het meest gedetailleerd onderzocht werd, zijn de Glimmerpolder en de Yder Zuides. De Glimmerpolder is een laag en relatief vochtig gebied, waarvan de bodem voor een groot deel uit vergaand rietveen bestaat, gelegen op +0,5 m NAP. De polder bestaat uit vrij intensief benut grasland, waar vooral in het voorjaar jongvee wordt geweid en waar hooi gewonnen wordt. De Yder Zuides is een dekzandhoogte, waarop esophaging heeft plaatsgevonden. Het hoogste

punt ligt op +6,3 m NAP. In 1965 was de es nog voor een belangrijk deel voor akkerland in gebruik, maar werd daarna geheel in grasland omgezet. Vanaf de tachtiger jaren nam het landbouwareaal weer toe, vooral de teelt van pootaardappelen, en de laatste jaren werd er eveneens mais verbouwd op een aantal percelen.

Neuss (West-Duitsland) een Kievitenpaar was, dat het hele seizoen niet tot broeden kwam. Toen Beser zijn kleuringnotities nakeek, bleek het betreffende mannetje elke week een ander vrouwtje gehad te hebben. Hieruit blijkt, dat vrouwtjes zeer mobiel kunnen zijn, doch dit kan ook bij een deel van de mannetjes voorkomen en dan vooral bij ongepaarde mannetjes aan de

Drentse A ten westen van Glimmen. Op de achtergrond stoppels van maaisakkers

FOTO: SYTZE BOTTEMA

Onderzoek en resultaten

In fig 2 is het verloop weergegeven van de vestiging van de beide seksen op de Yder Zuides (1981-1982) en in de Glimmerpolder (1982). Soms waren de mannetjes enkele tot tien dagen eerder dan de vrouwtjes aangekomen, soms arriveerden beide seksen tegelijk op de territoria. Wat betreft de vroege vrouwtjes was het overigens zeer de vraag, of ze als territoriaal beschouwd mochten worden. Ze konden namelijk na enkele uren al weer verdwijnen. De kurven in fig 2 laten na de eerste aankomst verder in de tijd nog behoorlijke schommelingen zien. Hoe moeten dergelijke schommelingen worden verklaard? Eigenlijk is een sluitend antwoord alleen te geven, als alle Kieviten in het gebied gemerkt zijn met bijvoorbeeld kleuringen. De Duitse Kievitonderzoeker Hermann Josef Beser vermeldt, dat er in zijn onderzoeksterrein bij

rand van de kolonie of mannetjes, die door hun vrouwtje in de steek zijn gelaten nadat het legsel verloren is gegaan.

Het controleren en tellen van de Kieviten is vanzelfsprekend het gemakkelijkst bij kleine, geïsoleerde kolonies. Erg overzichtelijk was bijvoorbeeld een halve hektare weiland, gelegen in een industrie- en bouwterrein. Hier werden nimmer zes vogels waargenomen bij de drie aanwezige broedsels. Gedurende het hele broedseizoen werd daar twee maal daags gecontroleerd. Meestal zaten de mannetjes te broeden en foerageerden de vrouwtjes ergens anders. Het dichtstbijzijnde voedselgebied lag in dit geval vijfhonderd meter verderop. Uit langdurige waarnemingen van een kolonie is gebleken, dat het terugkeren van de vrouwtjes, die kennelijk ergens anders gefoerageerd hebben, een normaal verschijnsel is. In enkele gevallen kon worden waargenomen,

dat een kleine kolonie in zijn geheel het gebied verliet, nadat de eerste eieren of het complete legsel van het meest geavanceerde paar geraapt waren. Met dat paar verdwenen ook de vogels, die nog niet gelegd hadden. Soms verdwenen in een dergelijke situatie alleen de vrouwtjes en bleven de mannetjes de territoria bezetten, of de mannetjes verdwenen ook maar kwamen zo nu en dan een uur terug. Andersom kon men waarnemen, dat een solitair paar, dat een legsel geproduceerd had, vrij snel een paar mannetjes aantrok en wat later enkele vrouwtjes, zodat zich uiteindelijk een kleine kolonie formeerde. Niet alle Kieviten reageerden evenwel op dezelfde manier op het verlies van eieren (2, 4). Sommige vogels probeerden het steeds weer op

dezelfde kavel, vooral op bouwland. Anderen verlieten resoluut het gebied. De indruk bestond, dat wegtrekken uit grote kolonies (ca. 20 paren) na het verlies van de eieren een veel kleinere rol speelde dan in kleine kolonies. In een grote kolonie waren mogelijk altijd wel paren aanwezig, waarvan een stimulerende werking uitging, omdat er daar altijd wel een of meer nesten met eieren overbleven. Overigens moet benadrukt worden, dat het hier beschreven gedrag alleen opgaat voor de eerste drie weken van het broedseizoen. Daarna wordt de legselproductie en het vestigingsbeleid danig beïnvloed door een belangrijke factor, de voortschrijdende grasgroei.

Verschuiving broedgebied

De eerste ingreep in het voortplantingssysteem van de Kievit is het rapen van de eieren, dat tot 6 april duurt. In dit gebied verdwenen nagenoeg alle eieren.

Andere ingrepen, zoals het slepen en rollen van het grasland, zijn sterk afhankelijk van het weer en als de grond droog genoeg is, vindt het in een betrekkelijk kort tijdsbestek plaats. Kieviten vestigen zich graag op weiland, dat in het najaar door vee vertrapt is en in het voorjaar dus meestal geslept wordt. Door eizoeken en agrarische ingrepen verloren veel Kieviten al vroeg in het seizoen hun eieren en zij reageren daarop met vervollegsels. Aanvankelijk legde zeker een

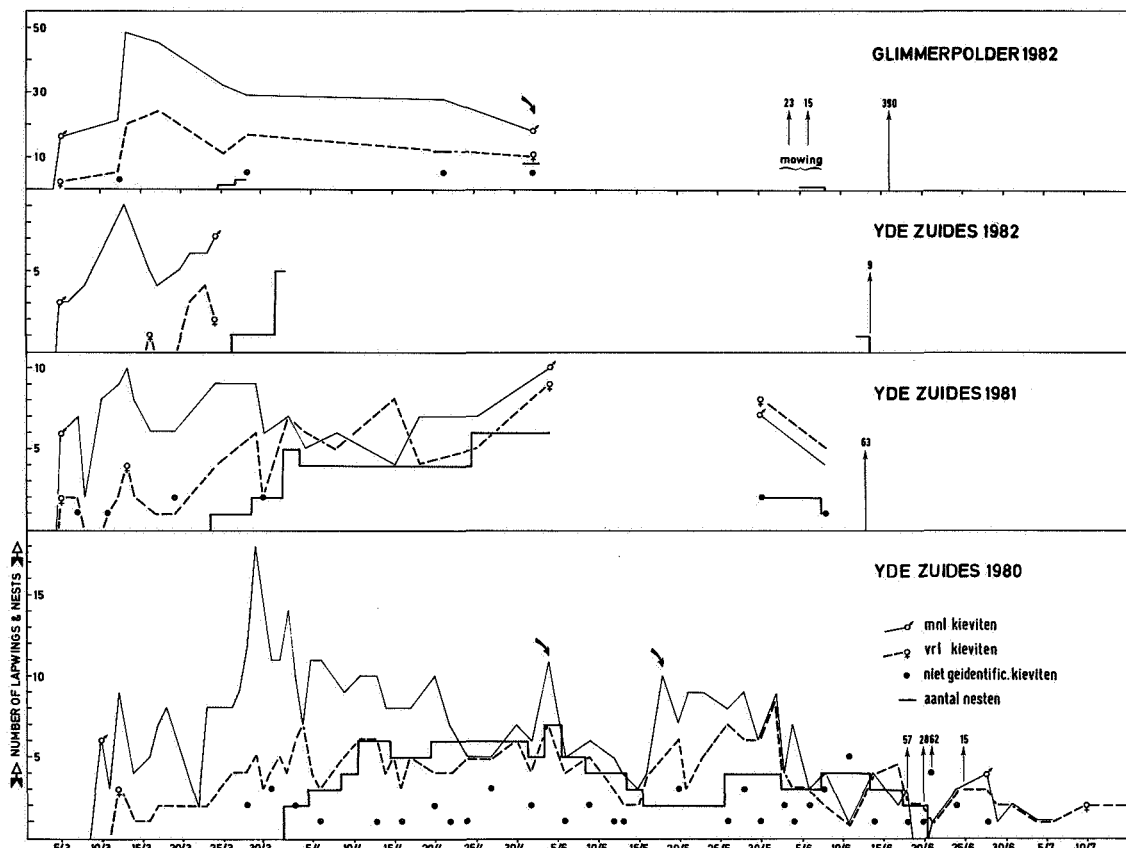

Fig 2. Aantallen Kieviten (al of niet geïdentificeerd naar geslacht), legfels en voorzomertrek in het onderzoeksgebied

deel van de vogels in hetzelfde gebied weer eieren.

Tussen het rapen van de eieren en het weideslepen, eind maart/begin april, en hooiwinning, eind mei/begin juni, zitten ongeveer zes weken. Dat is voldoende voor het produceren en uitbroeden van een legsel. Echter, in deze periode wordt (voornamelijk) jongvee ingeschaard, waardoor veel legfels vertrapt worden. De vraag is dan, wat kieviten doen als zij om zich heen alleen hoog gras aantreffen, waarin zij beslist niet tot nestelen overgaan. Sommige kieviten maken nog een vervolglegsel op onbegroeide bagger langs de slootkanten, andere geven het vroegtijdig op. Zij verzamelen zich in groepjes en vormen de basis voor wat de kievitenflappers (ringers) betitelen als 'vroegge voorzomer trek'.

De verschuiving van de territoria was op de Yder Zuides gemakkelijker te controleren dan in de Glimmerpolder. Op de es schommelde de populatie destijds jaarlijks tussen de zeven en twaalf paren en bovendien werden er geen eieren geraapt. In 1980, 1981 en 1982 werd nauwkeurig nagegaan, wat er gebeurde met de nesten in de loop van het seizoen. De primaire nestkeus en de plaats van de vervolglegels is in fig 3 voor 1980 weergegeven. Het beeld is hetzelfde als in de volgende jaren.

Het verschil in economisch gebruik van het weiland van de Yder Zuides met dat van de Glimmerpolder is, dat op de es vooral een dichte bezetting met melkvee was. De bedrijven liggen hier namelijk veel dicht bij het land dan in de Glimmerpolder, waar het melkvee veelal op de huiskavels gehouden wordt, en pas in de loop van de zomer in de polder verschijnt. Veel legfels op de Yder Zuides werden dan ook vertrapt, zelfs nog op het moment dat de kuikens bijna uitkwamen.

De geschiedenis per legsel voor het seizoen 1980 die in fig 3 min of meer ruimtelijk wordt getoond, is in fig 4 in tijd weergegeven. Fig 3 geeft aan, dat de kieviten hun eerste keus laten vallen op bepaalde weilanden op het hoogste deel van de es. In een vroeg stadium produceerden zij bij verlies van hun eieren vervolglegels op grasland. Later in het seizoen weken zij uit naar aardappelakkers, waarvan de aardappelplanten op dat moment niet of nauwelijks zichtbaar waren. Zij versmaadden daarbij zowel gemaaid als begraaasd grasland. Omdat de kieviten hun nest altijd bovenop de aangeaarde richel van het aardappelakkerland maken, lopen zij relatief weinig gevaar hun legsel door werkzaamheden te verliezen. De boeren beschermen de gevonden nesten, hetgeen op akkerland gemakkelijker is dan op grasland. In de loop van de broedtijd zaktten sommige nesten wel eens langzaam in de voor tussen de aardappelplanten, vooral bij droog weer. De kieviten hielden de naar beneden gerolde eieren wel bij elkaar. Opvallend was, dat de betreffende kolonie in de

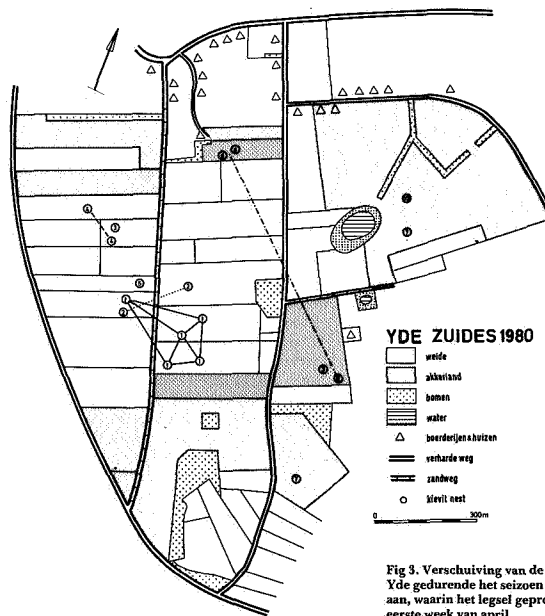

Fig 3. Verschuiving van de territoria (nesten) op de Zuides van Yde gedurende het seizoen van 1980. De getallen geven de week aan, waarin het legsel geproduceerd werd, te rekenen vanaf de eerste week van april

loop van het seizoen min of meer uiteen viel en de vogels op grote afstand van elkaar kwamen te broeden. Dit optreden van kieviten in gebieden zo halverwege het seizoen is bij boeren en eierzoukers allang bekend onder de naam 'meikieviten'.

Keuze broedgebied

In het onderzochte gebied liggen lokaties, die enkele tot tientallen hectares groot zijn en waar zich in het voorjaar mannetjes vestigden in kleinere of grotere kolonies. Vaak werden dezelfde plekken benut. Toch bleken er wel degelijk verschuivingen op te treden. Het potentiële, voor kieviten aanvaardbare gebied is veel groter dan er zich vogels aandienen. Dat wordt duidelijk, als we het totale gebied, waar kieviten gebroed hebben of pogingen daartoe ondernomen hebben, vergelijken voor de periode 1969-1988 met het benutte broedgebied in 1989. Als we de kaart van 1989 (fig 6) vergelijken met die van fig 5 wordt de indruk gewekt, dat de stand het laatste jaar sterk achteruit gegaan is. Dit is echter maar zeer ten dele het geval. In fig 5 zijn alle gebiedjes ingetekend waar gedurende de laatste twintig jaar kieviten eieren hebben geproduceerd. In sommige jaren waren er meer vogels dan in andere jaren en daarbij schommelden de aantallen per kolonie ook nog onafhankelijk van elkaar. In 1989 was er bijvoorbeeld een sterke achteruitgang in de Glimmer-

polder vergeleken met de gehele waarnemingsperiode. Daarentegen verdubbelde de populatie op de Yder Zuides. Het Yderveld, voormalig ontginningsgebied tussen Yde en Donderden, zag na de ruilverkaveling het kievitenbestand geleidelijk aan verdwijnen, maar plotseling liep in 1989 de stand weer sterk op.

Bij een algemene beschouwing over beide verspreidingskaarten stuiten we op vragen, die niet gemakkelijk te beantwoorden zijn zonder langdurig onderzoek. In het algemeen wordt de kievit plaatstrouw toegedicht. Moet dat gedefinieerd worden als het terugkeren naar de geboorteplek om er te broeden op dezelfde akker, dezelfde polder of regio? In het onderhavige geval is echter alleen bekend, dat er kieviten broeden, maar niet welke vogels dat waren. Aangevoerd wordt, dat bepaalde gebieden door de kieviten in de loop van de tijd verlaten werden en daarnaast andere (weer) bezet werden. Dit gebeurde op verschillende manieren. In sommige gevallen trad geleidelijke verschuiving op binnen een bepaald gebied, waardoor bijvoorbeeld een kleine kolonie (4-10 paren) zich over enkele honderden meters verplaatste. Besser's onderzoek (pers. correspondentie) toonde aan, dat ca. 25 % van de kieviten plaatstrouw vertoonde en in hetzelfde gebied terugkeerde. Het in de loop van de tijd verschuiven van een kleine kolonie is in fig 6 met pijlen weergegeven.

Een duidelijke achteruitgang van het aantal broedvogels werd geconstateerd in gebieden waar cultuurtechnische ingrepen plaats gevonden hadden in verband met ruilverkaveling. De achteruitgang in deze gebieden betrof het grasland; zij was vrij geleidelijk en droeg meestal niet het karakter van een verschuiving. Zichtbare veranderingen in deze gebieden waren kavelvergroting, het droger worden door drainage met daaraan verbeterde toegankelijkheid in het vroege voorjaar, soms het omvormen in kunstweide. Een verschil tussen deze terreinen en de van nature goed gedraineerde weilanden op de Yder Zuides is, dat de in fig 6 met een ster aangeduide gebieden vaak opnieuw ingezaaid werden met raai gras, waardoor een voor kieviten mogelijk onaantrekkelijk weiland ontstond. In het Yderveld, waar grasland gescheurd werd en daarna met raai gras ingezaaid werd, vestigden zich wel weer kieviten. Het betrof daar echter meestal maar één perceel tegelijk en niet zoals bij een ruilverkaveling een opnieuw ingezaaid groot oppervlak.

Broedsucces lijkt ook geen duidelijke reden om naar een specifiek terrein terug te keren. Op de Yder Zuides keerden de kieviten in het voorjaar steevast terug naar het weidegebied, waar zij weinig broedsucces hadden en niet naar de aardappelakkers, waar het succes veel groter was. Beser beschrijft, dat sommige kieviten die hun eieren verloren en die ergens anders daarna

wel slaagden, het jaar daarop naar dat succesvolle gebied terugkeerden. Wanneer we er echter van uitgaan, dat ca. 25 % van de kieviten het volgend jaar toch terugkomt, zoals door Beser aangetoond is, dan vormen die vogels waarschijnlijk de katalysator van de kolonie. Als die eerste vogels dan ook nog op een afstand van een paar honderd meter van de percelen van het vorig jaar hun territoria vestigen, dan verschuiven op die manier de kolonies. Het geheel verdwijnen van kieviten in bepaalde delen van het beschreven gebied is wel te verklaren. We hebben dan te maken met het verloren gaan van het biotoop, zoals bijvoorbeeld door het graven van de Hoornse plas aan de noordkant van het Paterswoldse meer en door het bouwen van de wijk Corpus den Hoorn. De in dit laatste gebied ingekrompen populatie, van voorheen 15-20 paren in de natte weilanden tot 3 paren in 1989, bewoonde de enige overgebleven halve hectare weiland tussen de gebouwen. Gezien de ruime keus aan geschikt biotoop twee kilometer verderop naar het zuiden, moet plaats-trouw hier een rol gespeeld hebben. Eenzelfde beeld laat het recent ontwikkelde industriegebied ten oosten van het vliegveld Eelde zien. Daar concentreerden enkele paren zich op de laatste overgebleven, extensief beheerde graslandkavel. Om deze kavel werd bos aangeplant, dat in een tiental jaren steeds verder omhoog schoot. Een dergelijk gebied zou nimmer voor primaire vestiging in aanmerking komen.

Een nieuwe vestigingsmogelijkheid, die tien jaar geleden niet of nauwelijks bestond, is de introductie van de snijmaiskultuur. Maisstoppels, die overvloedig met drijfmest bedekt worden, oefenen een enorme aantrekkingskracht uit op de kievit. Als in het onderzochte gebied en graslandkavel gescheurd wordt en daarna met mais ingezaaid, is het in hoge mate voorspelbaar, dat de kieviten daar in het volgend jaar op de bemeste maisstoppel hun nesten zullen bouwen. Het verschijnsel, dat geploegd land in een kievitengebied de vogels aantrekt, is onder meer al door Klomp (3) benadrukt. Toch kent dit verschijnsel wel beperkingen. Op de Yder Zuides vestigden de kieviten zich in eerste instantie op het grasland, terwijl er voldoende akkerland aanwezig was. Het niet verkozen akkerland werd tot nu toe niet met drijfmest besproeid en dit zou de reden kunnen zijn, dat de primaire vestigingen daar op het weiland bleven. Was er echter in de buurt van een kievitenkolonie in het voorjaar een met drijfmest bemeste maisstoppel aanwezig, dan bleken de vogels zich soms meer dan vijfhonderd meter te verplaatsen om hun nesten daar te maken.

Een deel van de hier gebruikte informatie is afkomstig van Piet Wieland, die ik daarvoor erg dankbaar ben. Mijn dank geldt ook Jan Rooth, die het manuscript doorlas en enkele waardevolle suggesties deed. Het typewerk werd verricht door Gertie Entjes-Nieborg.

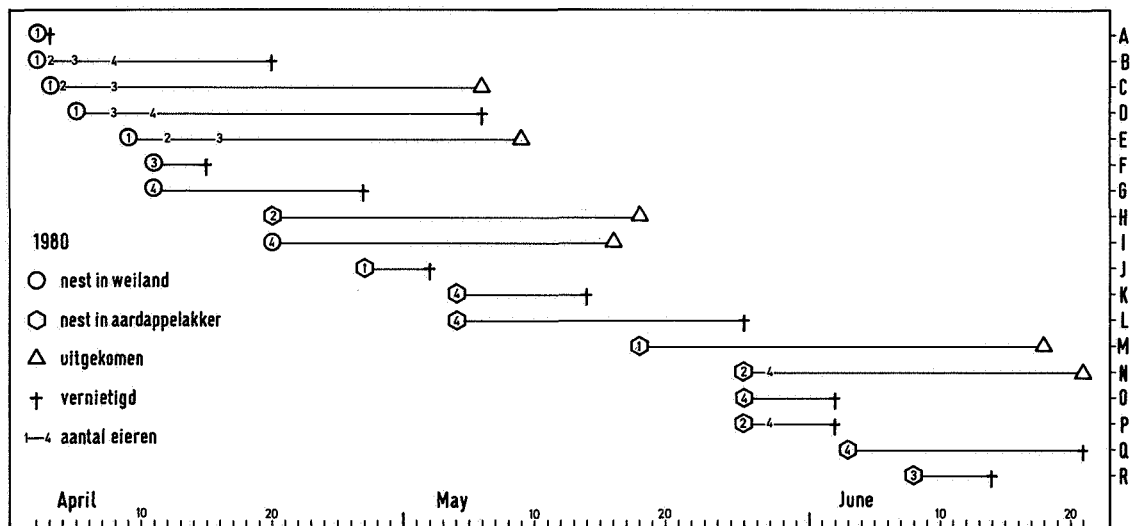

Fig 4. Geschiedenis van de kievitenbroedsel op de Zuides van Yde voor het seizoen 1980. Het maximum aantal paren kieviten, dat gelijktijdig aanwezig is bedraagt zeven. De getallen geven het aantal eieren bij eerste registratie

Fig 5. Door de kievit benut broedgebied in het benedenstrooms gebied van de Drentse A en Runslot gedurende de periode 1969-1988 (in zwart)

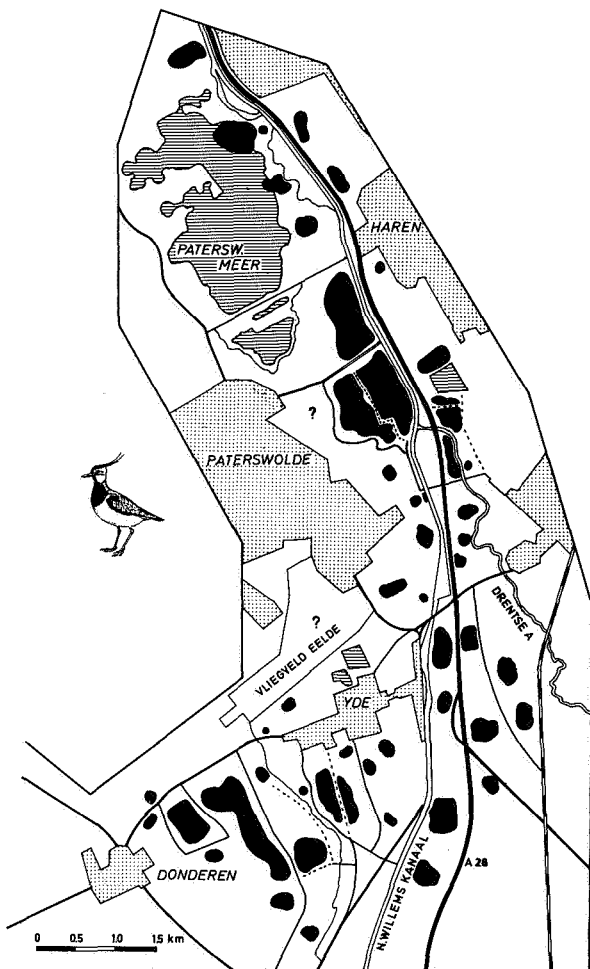
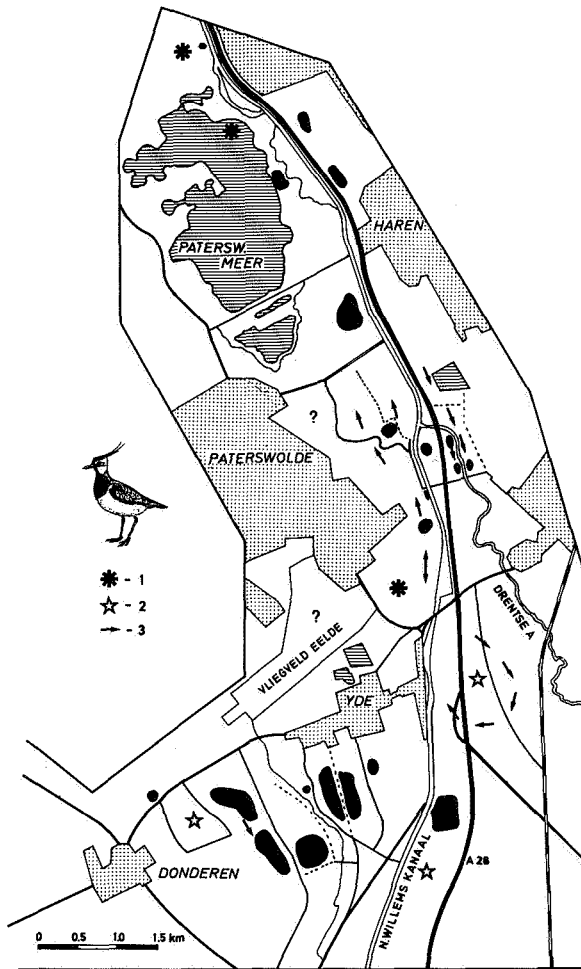

Fig 6. Door de kievit benut broedgebied in 1989 (in zwart).
1. Voormalig broedgebied, nu industrieterrein of recreatieplas, etc.; 2. gebied waar kulturtechnische maatregelen plaats vonden; 3. globaal aangegeven verplaatsing van lokale kolonies. Voor vergelijking zie ook fig 6

Literatuur

- 1 Bottema, S. & P. Wieland, 1984. Broedsukses van kieviten in Noord-Drenthe. Noorderbreedte 8, pp. 149-151.
- 2 Klomp, H., 1951. Over de achteruitgang van de kievit, *Vanellus vanellus* (L.), in Nederland en gegevens over het legmechanisme en het eiproductie-vermogen. Ardea 39, pp. 143-182.
- 3 Klomp, H. 1954. De terreinkeus van de kievit. Ardea 42, pp. 1-139.
- 4 Rinkel, G. L., 1940. Waarnemingen over het gedrag van de kievit (*Vanellus vanellus* (L.)), gedurende de broedtijd. Ardea 29, pp. 108-147.
- 5 S.O.V.O.N., 1987. Atlas van de Nederlandse Vogels.
- 6 Teixeira, R. M., 1979. Atlas van de Nederlandse Broedvogels. De Lange van Leer, Deventer, 431 p.